

איזהו גיבור / נתן אלתרמן

1

לפני ימים אחדים נדפס ב"מעריב" מכתב קצר מאת הפרופסור ישעיהו ליבוביץ, "להבהרת כמה מושגים". במכתבו זה הוא מברר, סעיף לסעיף, בפסוקים כדרבנות, כמה ענינים שביסוד, ודבריו מכוונים כלפי אחת מקוראות העתון שבאה להרצאה שלו והביעה לאחר־מכן תמיהתה על כמה השקפות ששמעה מפיו.

מסתבר שאותה שומעת מופתעת (נורית קניגשטיין) לא היתה אולי תמהה כל־כך אילו היו דעותיו ודרכי ביטויו של המרצה נהירים לה מראש. אך כיוון שלא היתה, כנראה, מוכנה לדברים, אפשר להבין לרוחה. דבריו של הפרופסור ליבוביץ אינם בגדר חוויה קלה למי שלא נתנסה בכך. נושא ההרצאה האמורה היה "המשמעות הרוחנית והדתית של גבורה ונצחון". במהלך הדברים, שנתכוונו להוכיח כי גבורה ונצחון, כשהם לעצמם, אין בהם כדי להעיד על טיב בעליהם, קבע הפרופסור כי "גם רבין ואנשיו, גם אייכמן ואנשיו, גם הקוזאקים של הצאר וגם חיילי האימפריה הרומית שכבשו את ירושלים, כולם היו גיבורי מלחמה וכולם היו מוכנים לחרף נפשם במידה שווה". דברים אלה, ועוד כמה השקפות וניסוחים שבאו לכלל ביטוי באותה הרצאה, עוררו, כאמור, את תמיהתה של השומעת, ולאחר מכן את מכתב־התשובה של הפרופסור, שאינו מתקן מה שהביאה מפיו, אלא מלמד אותה לקח באופן כה חותך וממצה עד כי למקרא הדברים אתה כמעט מרחם עליה על שחוסר־הנסיון העביר אותה על דעתה ועורר אותה להסתכן ולספוג מנה שכזאת. אילו ניחשה שכך פני הדברים, אולי היתה שומרת מצוות יד־לפה.

2

מכתב־התשובה של פרופ' ליבוביץ ערוך, כאמור, סעיפים ממוספרים ובסעיף ראשון הוא אומר: "לענין הגבורה המלחמתית: ההיסטוריה ומאורעות ימינו מלמדים שהנכונות והכושר לחרף את הנפש בקרב הם תכונות שהיו מצויות, ומצויות גם היום, בטובים וברעים, בצדיקים וברשעים, בטהורים ובטמאים, בלוחמים למען ערכים נשגבים ובלוחמים למען רשע וכסל. לפיכך אין תכונות אלו מעידות כלום על רמתו האינטלקטואלית, הנפשית או המוסרית – ואין צריך לומר הדתית – של האדם הלוחם או הציבור הלוחם".

ייתכן כי הבהרה זו באמת מספקת וייתכן כי לולא דוגמות אייכמן נתכוון לומר שבכל צבא – ויהיו טיבו ומטרת מלחמתו מה שיהיו – יש חיילים, או כיתות, או גדודים, המשיבים קרב באומץ ועומדים עמידה איתנה גם במצור וגם באפס־סיכוי, הרי אמר דבר ידוע ומקובל על הכל.

דבר זה מוצא לו ביטוי מפורש בכל מלחמה, בפי מפקדים, שעה שהם מזכירים דוגמות עמידה אמיצה של חיילי האויב. אפילו במלחמת־העולם השניה נגד הגרמנים, ציינו מפקדי החזית המערבית את עמדת השריון הגרמני לפני הבקעתו ב"בליטה" המפורסמת, ואפילו בחזית הרוסית נשמעו לפעמים מפי מפקדי הצבא האדום דברים בשבח עמידתן של חטיבות־אויב מובסות.

במלחמת־ששת־הימים אנו מוצאים דוגמה מובהקת לכך באותו ציון פשוט שקבעו "אנשיו של רבין" על פני עמדה כבושה של גבעת תחמושת, גבעת הדמים והקרבות האכזריים – ציון שאומר: "כאן נפלו חיילי לגיון אמיצים".

אינני סבור כי בענין זה אפשר לומר יותר משאומרות המלים הללו. אלא שהפרופסור ליבוביץ אמר בכל־זאת יותר מזה. שכן הניסוח המיוחד־במינו שהוא ניסח את רעיונו, אינו ניסוח בלבד. מרוב חריפות וברק הוא נהפך מאליו למהות חדשה, לרעיון חדש.

3

אלא שכדי לעמוד כהלכה על החידוש שבדברים הללו סבורני כי חובה להעיר שעל אף כללותו וקיצוניות שלו אין ניסוחו של הפרופסור שלם ויש בו מידת־טשטוש מסויימת. סבורני כי גם מטעמי הגיון וגם לצורך שכנוע היה הפרופסור צריך לערוך את הדומות, שהוא מזכיר, לא לפי סדר מקרי ומקוטע, אלא לערוך אותן צמדים צמדים, כדרך שגרס בדברי "ההבהרה" שלו, "טובים ורעים, צדיקים ורשעים". ואם הזכיר את "אייכמן ואנשיו" היה עליו להשלים את הצמד ולא לעבור מיד אל "הקוזאקים", אלא לומר, כי גם אייכמן ואנשיו וגם לוחמי הגיטו, גם הקוזאקים עורכי הפוגרומים והשחיתות וגם אנשי ההגנה העצמית היהודית, כולם צרורים בצרור אחד "לענין הגבורה המלחמתית" ולענין "הנכונות והכושר לחרף את הנפש בקרב".

אלא שהפרופסור הנכבד לא עשה כן. אולי משום שמושג הגבורה וביחוד מושג "חירוף־הנפש" אינו נדבק במידה שווה לכל אחד משני הצדדים הנזכרים.

ייתכן כי זה רק ענין לשוני, אך ייתכן שיש כאן במקצת גם ענין של מהות.

שכן גם אם נניח כי הפרופסור בדק היטב את מידת הגבורה ומידת חירוף־הנפש של הלוחמים שנזכרו בהרצאתו יתקשה אולי גם הוא להמשיך את רצף־המחשבה הזו, המשך טבעי ומתחייב, ולומר, למשל, (ולא רק בעברית, אלא בכל לשון שהיא), שבין חייליו של גנראל סטרופ, שורף גיטו וארשה, היו שחירפו נפשם בחיסול ההתנגדות, כשם שלוחמי הגיטו חירפו נפשם על עמידה אחרונה. הוא יתקשה אולי לומר זאת לא רק משום שהדעה הגורסת (ולא לשווא, כנראה) שהנבלים הם על־פי־הרוב גם פחדנים, אלא גם מחמת שאר סיבות, כגון ההבדל בין חמת־רצח ובין חירוף־נפש.

ולא רק לגבי מאורעות היסטוריים, אלא אפילו לגבי כרוניקה פלילית בעתון, יהיה קשה לומר כי הרוצח חירף נפשו במאמציו לרצוח את הקרבן, כשם שהמגן על הנרצח חירף נפשו כדי להצילו. דיבור כזה יהיה מופרך לא מפני שהמדידה שהפרופסור מדד את חירוף־הנפש לא היתה מדוייקת או מפני שהמכשירים היו פגומים.

דיבור זה יהיה מופרך משום שעמקנות שלו היא שטחיות למופת, ומשום שכובד־ראש מדומה שבו הוא מעשה ליצנות.

ולכן, אפילו מבחינה אינטלקטואלית – בחינה שהפרופסור מזכיר אותה כענין חשוב ושהוא ודאי מונה אותה בין תכונותיו – עולה מכתבה של אותה שומעת תמהה על מכתב ההבהרה שלו, שאינו מבהיר אלא את האפלה שבה מגששים החריפות והברק המדומה של הרהוריו.

4

בסעיף הבא של מכתבו עומד הפרופסור על מה שאמר בהרצאתו כי "במלחמת־ששת־הימים נכבש הר הבית לא על־ידי החשמונאים אלא על־ידי המתיוונים".

גם על קביעה זו אפשר היה לפסוח בלי להתעמק בה יתר־על־המידה, לולא דברי ההבהרה

הנמרצים.

וכך אומר הפרופסור:

"מדינת ישראל שלחמה את מלחמת־ששת־הימים היא מדינה יהודית, שאינה מכירה בסמכותה של התורה ושמנתנהלת על־פי החקיקה של כנסת חילונית. מדינה שבה בעלה של גויה מפקד על חיילים יהודים, מדינה המחנכת את ילדי ישראל חינוך ללא תורה ומצוות, חינוך שמגמתו להקנות להם את הערכים ואת אורח־החיים של החברה והתרבות של העולם המערבי הנאור הלא־יהודי. במידה שניתן להשתמש באנאלוגיות היסטוריות, זוהי מדינה מתיוונת מובהקת".

ובכן, כיון שהפרופסור מדבר כאן על התיוונות כעל תופעה מוגדרת היטב בזמן ובמקום, כשהוא

מסמך לה את החשמונאים, ראוי אולי לשים אל לב כי ההבדל שבין החשמונאים (או חסידים) ובין

המתיוונים, לגבי מידת הדבקות במורשת הדתית, היה, כמובן, הבדל יסודי, ואף־על־פי־כן גם המתיוונים

שמרו מצוות הדת ואילו בימי גזירות השמד ממש עבר הקו המבדיל לא בין חסידים ומתיוונים, אלא בין

יהודים ומומרים, או אנוסים, ובשום פנים אין לומר כי המתיוונים כולם המירו דתם.

יתר־על־כן, גם לפני הגזירות וגם לאחריהן שאפו המתיוונים לקבל מידי הסורים את משרת

הכהן־הגדול בבית־המקדש, ולהסתפק במידה זו של ריבונות בעיני פולחן. ההבדל המהותי שבינם ובין

החשמונאים, היה בכך, שהחשמונאים נלחמו לא לממלכת כהנים בלבד, אלא למדינה ריבונית ממש, ואכן

הממלכה שהקימו היתה ההיפך הגמור מהשקפתם של המתיוונים. זו היתה מדינה עצמאית אשר יחסיה עם

גורמי־חוץ היו חילוניים בתכלית וסבבו על עניני טריטוריה ומסחר וגבולות ובטחון ובריתות צבאיות

ואחרות.

לגרוס כי מדינת ישראל, זו שעיקרה הוא ניגוד לקוסמופוליטיות, לכפיפות הרוחנית והמדינית לשלטון זר, היא מורשת המתיוונים דווקא, פירושו באמת להעמיד דברים על היפוכם. גירסה זו של פרופ' ליבוביץ אינה משתבצת בשום "אנאלוגיה היסטורית", או אחרת, פרט לאנאלוגיה שאפשר למצוא בין השקפתו זו ובין שאר דעות "מקוריות" ואַכסטרואוגאנטיות שלו, שכבר חדלו להפתיע.

5

להלן מבהיר הפרופסור את הדברים שאמר כלפי "פטפטי השטויות" של אנשים הקושרים תואר "נס" לנצחון במלחמת־ששת־הימים וכלפי הגורסים כי נופלי מלחמת־ששת־הימים נפלו "על קידוש השם", דבר שהפרופסור ליבוביץ רואה בו "חילול השם".

וכך הוא מבהיר:

"היוצא למלחמה להגנת העם והמולדת ומת במלחמה – מסר נפשו על הגנת העם והמולדת. ההולך למות על שמירת התורה וקיום מצוותיה – מסר נפשו על קדושת השם. הוצאת המושג 'קדושה' ממשמעותו הדתית למשמעות חילונית – זוהי חילולו".

פיסקה זו של פרופ' ליבוביץ, אף שהיא פרי עקביות שאינה יודעת רתיעה ואינה נכונה לוותר כמלוא נימה אפילו לגבי נסיבות ומצבים שאולי ראוי לנקוט כלפיהם מנהג של לפני־משורת־הדין ולמחול אפילו על טעות של "הוצאה ממשמעות דתית אל משמעות חילונית", פיסקה זו היא בכל־זאת מופרכת מעיקרה גם מצד עצמה, ללא כל קשר עם התנאים והנסיבות.

שכן על אף התרסותיו של הפרופסור תוסיף הלשון העברית, כמו כל לשון שבעולם, להוציא ענינים ושמות ופעלים מרשות לרשות ואנשים יוסיפו להישבע "בכל הקדוש" גם אם הם מתכוונים בכך, דרך משל, לאביהם ולאמם ולא דווקא לאביהם שבשמים, ובני־אדם, גם אם אינם מאמינים בנסים ממש, יוסיפו לומר לא רק ש"פלוגי ניצל ממש בנס" אלא אפילו ש"ממש בנס לא איחרתי לרכבת", ויוסיפו "לגמור את ההלל" גם בימים שאין אומרים בהם הלל הגדול. ואפילו הפרופסור ליבוביץ עצמו יוסיף לדבר, כמו במכתבו שב"מעריב", על "טהורים וטמאים" ולהתכוון בכך לא לדיני טומאה וטהרה שבתורה אלא למובן המושאל של המלים, שכן בלי ההשאלות הללו אין לך לא לשון ולא ניסוחי השקפות ולא "מושגים" ולא "הבהרות".

6

השקפותיו של הפרופסור ליבוביץ – כפי שציינתי בראשית הערותי אלו – היו לשם־דבר. כשאנו מביאים בחשבון את מידת חריפותן ואת שלל עניניהן, נדמה לפעמים כי אילו היה בהן כוח־מחץ כמידת כוח־תנופה שלהן, כי אז היו הללו מסוגלות שלא להשאיר אבן על אבן מכלל מושגי המציאות שאנו שרויים בה ולהניח אותנו, יחד עם הפרופסור, בעולם התווה.

מה שמציל אותנו ואותו גם יחד מסכנה זו, הוא שהשקפותיו הן כה חריפות וחדות עד שהן חותכות וחולפות בתוך הבעיות בלי להשאיר בהן סימן.

רק חשש אחד מנקר בכל־זאת:

בימים אלה אנו שומעים מסביב דעות כה מפתיעות וכה מקוריות בענינים כה יסודיים – החל מארץ־ישראל ומשמעותה וכל ענין שיבת־ציון ועד למשמעותם של צדק ושל עוול ועד לשאלה שמא בכלל כל ענין עם ישראל ותולדותיו יסודו בטעות אחת גדולה – עד כי לעומת כל אלה עשוי אפילו הפרופסור ליבוביץ להיראות כקונפורמיסט מושבע ושומר מובהק של המימסד.

הכל כל־כך הפוך, עד כי גם השקפותיו המהופכות ביותר עלולות להסתבר, מבחינה יחסית, כאילו הן ישרות בתכלית וממש מובנות מאליהן.

משום כך יש אולי צידוק לנסיון שנעשה כאן לעיין בהן עיון חטוף.